

Gallec del sud, portuguès del nord: un *continuum*?

Ignacio Vázquez
Universitat de Barcelona
ivazquez@ub.edu

És ben sabut que la llengua que ha donat lloc al gallec i al portuguès actuals, el gallec-portuguès, va néixer com a resultat del llatí hispànic parlat a la Península Ibèrica, i més concretament, d'aquell llatí utilitzat a l'extrem nord-occidental.

La província romana, en aquell moment 'conventus' de la *Gallaecia* (instaurada el 214 d.C.) va ser el bressol de la primitiva llengua. La *Gallaecia* incloïa el que avui és Galícia, Astúries, nord de Lleó i el nord de Portugal fins al Duero més o menys. El romanç va néixer a tots dos costats del Minyo cap al segle X, i sense tenir més informació que la llengua escrita, va ser una koiné literària bastant homogènia fins al segle XIV, encara que a la parla del poble hi existien força diferències documentades en el llenguatge escrit jurídic¹.

Quan aquell territori durant l'Edat Mitjana es va desmembrar i va ser dividit entre Galícia, Astúries-Lleó i Portugal, la Reconquesta havia portat la capital del nou regne de Portugal a Lisboa, allunyant-se la parla culta de les variants del nord. Al segle XVI, el portuguès clàssic camonià ja era el registre estàndard i era prou diferent d'aquell del nord. Ens diuen els historiadors de la llengua que ben diferent o prou distanciat de la parla usual del nord del Minyo².

Això pot servir en termes absoluts ja que a l'actualitat tenim dos idiomes normativitzats i estandarditzats: el gallec i el portuguès. Tanmateix, si no tinguéssim en compte aquest criteri rígid de l'estàndard, veuríem que la parla del nord de Portugal i la del sud de Galícia (bressol de la llengua, com s'ha dit) són molt més properes que el que estableix la 'norma'.

També s'ha afirmat –i corrobora el que estem dient– que si la capital de Portugal hagués continuat sent Guimarães (1ª capital històrica) o Braga, avui els dos idiomes tindrien uns estàndards molt més pròxims.

¹ Azevedo Maia, Clarinda (1997), *História do galego-português. Estado linguístico da Galiza e do Noroeste de Portugal desde o século XIII ao século XVI. (Com referência à situação do galego moderno.* Lisboa (Fundação Calouste Gulbenkian e Junta Nacional de Investigação Científica e Tecnológica). (Col. Textos Universitários de Ciências Sociais e Humanas), XV + 1007 p.

² Entre d'altres:

-Castro, Ivo (1991), *Curso de História da Língua Portuguesa*, Lisboa, Universidade Aberta.

-Castro, Ivo (2006), *Introdução à História do Português (2.ª edição revista e muito ampliada). Geografia da língua. Português Antigo*, Lisboa, Edições Colibri.

-Mattos e Silva, Rosa Virgínia (1994), *O Português Arcaico*, Editora Contexto, Salvador, Universidade Federal da Bahia.

-Teyssier, Paul (1990), *História da Língua Portuguesa*, Coleção "Nova Universitária" Linguística, Lisboa, Livraria Sá da Costa.

-Williams, Edwin B. (1975), *Do latim ao português*, Rio de Janeiro, Biblioteca Tempo Universitário.

Única pronunciació [ʃ] per a les grafies ‘ch’ i ‘x’.	Distinció en la pronunciació; ‘ch’ = [tʃ] i ‘x’ = [ʃ].	Distinció en la pronunciació; ‘ch’ = [tʃ] i ‘x’ = [ʃ].
chover [ˈʃuver] caixa [ˈkajʃə]	chover [ˈtʃoβer] caixa [ˈkajʃa]	chover [ˈtʃoβer] caixa [ˈkajʃa]
Fluctuen a la norma les pronunciacions dental-alveolar [r] i velar [ʀ] de la vibrant múltiple, tot i que cada vegada és més utilitzada aquesta darrera.	Única pronunciació de dental-alveolar [r] de la vibrant múltiple.	Única pronunciació de dental-alveolar [r] de la vibrant múltiple.
carro [ˈkaru] (/ [ˈkaru])	carro [ˈkaru]	carro [ˈkaro]
Monoftongació del diftong gràfic ‘ou’ = [o] i elevació del primer element del diftong gràfic ‘ei’ = [ej].	Es mantenen els diftongs orals ‘ou’ i ‘ei’ amb la pronunciació medieval: [ow] i [ej].	Es mantenen els diftongs orals ‘ou’ i ‘ei’ amb la pronunciació medieval: [ow] i [ej].
pouco [ˈpoku] figueira [fiˈɣejɾə]	pouco [ˈpowku] figueira [fiˈɣejɾa]	pouco [ˈpowko] figueira [fiˈɣejɾa]
Única solució en la pronúncia [ẽw̃] del diftong nasal escrit ‘ão’ o ‘am’.	Es conserven les pronunciacions antigues monoftongades en una doble solució: [ã] o [õ]	Es conserven les pronunciacions etimològiques en una doble solució: [ãŋ] i [õŋ].

Aquest darrer tret és, potser, un dels més característics i volem especificar-lo una mica més:

Llatí		Portuguès estàndard		Portuguès del nord		Gallec estàndard	
-anu	MANU	-ão [ẽw̃]	mão	-ão [õ] / [ã]	[ˈmõ/ˈmã]	-an [ãŋ]	man
-ane	CANE		cão		[ˈkõ/ˈkã]		can
-one	LEONE		leão		[ˈleõ/ˈleã]	-on [õŋ]	león
-ant	AMANT	-am [ẽw̃]	amam	-am [õ] / [ã]	[ˈamã]	-an [ãŋ]	aman
-ũnt	FUERUNT		foram		[ˈforõ]	-on [õŋ]	foron

El portuguès dit estàndard unifica totes les terminacions llatines en una única solució, el diftong nasal [ẽw̃], el del nord fa el mateix, però cap a una solució monoftongada [õ] o [ã] i el gallec manté les vocals etimològiques però velaritzades i nasalitzades, [ãŋ] i [õŋ].

Pel que fa a les sibilants, el que ens interessa no es tant el fet de diferenciar entre sonora i sorda sinó que el punt d’articulació es manté com en gallec i no ha evolucionat cap a la dentalització.

En el quadre apareixen en gris clar les correspondències relatives i en gris fosc les absolutes. Cap d’elles ho fa amb l’estàndard portuguès.

En aquest punt remetem el lector a la següent pàgina web de l'Institut Camões on podrà observar en una sèrie de gravacions les característiques esmentades: <http://cvc.instituto-camoes.pt/conhecer/bases-tematicas/historia-da-lingua-portuguesa.html>⁴.

Heus ací el mapa que representa els dialectes portuguesos:

En color blau clar s'exposen els parlars *minhotos* i *trasmontanos*, més propers al gallec del sud.

Les gravacions de la pàgina referida de l'Institut Camões es van registrar a Castro Laboreiro, Outeiro i Perafita i en major o menor grau es poden escoltar els trets del portuguès del nord.

S'observa a la dreta d'Outeiro una part en blanc, correspon al mirandès, una extensió del lleonès dins del territori de Portugal.

Pel que fa al lèxic, moltes són les coincidències entre el gallec i el portuguès *minhoto* i *trasmontano*. Aquestes veus són desconegudes al centre i sud del país i qualsevol parlant de gallec les reconeix com pròpies i habituals, vejам una petita mostra⁵:

⁴ Dins de la pàgina ha d'anar a 'Conhecer', 'Bases temáticas', 'Geografia da língua portuguesa', 'Registos sonoros', 'Amostras de dialectos portuguesas'.

⁵ Donem fè d'aquestes paraules al *Dicionário dos Falares de Trás-os-Montes* de Vítor Fernando Barros, Porto, Campo das Letras, 2002.

Portuguès estàndard	Portuguès del nord	Gallec estàndard	Català estàndard
brotar	abrolhar	abrollar	<i>rajar</i>
adeus!	abur!	abur!	<i>adéu!</i>
aproximar	achegar	achegar	<i>apropar</i>
usualmente	a cotio	acotio	<i>usualment</i>
além disso	ademaís	ademaís	<i>a més a més</i>
aborrecer	amolar	amolar	<i>aborrir</i>
atacador	amalhó	amalló	<i>cordill de la sabata</i>
água	auga	auga	<i>aigua</i>
barriga	bandulho	bandullo	<i>barriga</i>
vesgo	birolho	birollo	<i>genyo</i>
atirar, pôr	botar	botar	<i>posar</i>
beco	caleja	calexa	<i>carreró</i>
jugo	canga	canga	<i>jou</i>
levar o gado a pastar	ceibar	ceibar	<i>treure el ramat</i>
estragar-se	derramar-se	derramarse	<i>fer-se malbé</i>
a fio	a eito	a eito	<i>sense interrupció</i>
lugar	eido	eido	<i>lloc, terreny</i>
fogueira à volta da qual tecem as mulheres	fiadeiro	fiadeiro	<i>foguera al voltant de la qual les dones teixen</i>
fritar	fritir	fritir	<i>fregir</i>
fome	gana	gana	<i>gana</i>
gémeo	gemelgo	xemelgo	<i>bessó</i>
herança	herdança	herdanza	<i>herència</i>
salário diário	jeira	xeira	<i>salari d'un dia</i>
tábua lateral do carro	ladral	ladral	<i>taula lateral del carro</i>
alface	leituga	leituga	<i>enciam</i>
bater o trigo com o malho	malhar	mallar	<i>batre; trillar</i>
punhado	manhuço	mañuzo	<i>grapats</i>
achatado	nacho	nacho	<i>aplatats</i>
primeira erva recolhida	outono	outono	<i>primera herba que es recull</i>
refeição breve de manhã	parba	parva	<i>petit esmorzar</i>
espécie de pêssego	pavia	pavía	<i>espècie de préssec</i>
torpe	prosmeiro	prosmeiro	<i>matusser</i>
livrar-se	quitar-se	quitar-se	<i>lliurar-se</i>
relâmpago	relampo	relampo	<i>llampec</i>
pão-de-ló	rosca	rosca	<i>pa de pessic</i>
cavar	sachar	sachar	<i>cavar</i>
semear	sementar	sementar	<i>sebrar</i>
banco tosco	talho	tallo	<i>banc</i>
banha	unto	unto	<i>sèu</i>
vedação	valado	valado	<i>tanca</i>
vergonha	vergonça	vergonza/vergoña	<i>vergonya</i>
surdo	xordo	xordo	<i>sord</i>
zunir	zoar	zoar	<i>brunzir</i>
lento, torpe	zoupeiro	zoupeiro	<i>lent</i>

A l'àmbit urbà i sota la pressió de l'estàndard, alguns dels trets morfològics que ara afegirem es van perdent; a l'àmbit rural, però, encara se senten l'aglutinació de l'article i l'ús de la 2ª persona del plural amb el seu pronom personal subjecte específic.

Portuguès estàndard	Portuguès del nord	Gallec estàndard
Todos os dias	Todo los días	Tódo los días
Vocês vão	Vós ides	Vós ides

Finalment, cal mencionar una construcció sintàctica que s'utilitza majoritàriament a Galícia i al nord de Portugal i que sona com a antiga al sud del país, ens referim a l'ús del gerundi etimològic amb el verb *estar*, funció que al sud fa la perífrasi [*estar* + a + infinitiu]:

Portuguès estàndard	Portuguès del nord	Gallec estàndard
Estou a comer	Estou comendo	Estou comendo

En definitiva i com a conclusió val a dir que els dialectes portuguesos centre-meridionals s'oposen als septentrionals per la tendència a utilitzar paraules d'origen àrab per designar el mateix objecte. Aquests es distingeixen pel conservadurisme lèxic, tal com fa el gallec. El tret conservador també és palès en la fonètica.

Encara que els parlars del nord de Portugal i els gallecs no siguin la mateixa llengua *strictu sensu* i que les diferències són més grans que les que hi ha, per exemple, entre el català de Catalunya i el de València, la base fonètica i lèxica heretada del gallec-portuguès medieval continua sent un fil conductor. Prou fort com per poder afirmar que realment existeix un *continuum* lingüístic des d'Ortigueira al Duero.

Res millor que les següents paraules del professor Ivo Castro⁶ per posar fi a aquest petit estudi d'aproximació a l'expressió *comuna* d'un espai que va veure néixer una llengua romànica (el gallec-portuguès) avui escindida en dues, sobretot, per causes polítiques:

«(...) há uma fronteira dentro de Portugal, uma fronteira antiga que separa portuguesas, mas que não separa portuguesas de galegos» (...) «há portuguesas que falam a sua língua no território em que esta e eles nasceram, e que gozam em comum com os galegos esse título de ancestralidade; e há outros portuguesas que falam a sua língua nas terras meridionais para onde ela se transplantou e onde sofreu processos de descaracterização dialectal (...)».

⁶ (2002), *Galegos e Mouros*, Linguística e Ensino das Línguas, Cadernos de Cátedra de Estudos Galegos, Lisboa.